

Е. Қ. Қасабекова

ИРАНДАҒЫ НАУРЫЗДЫҢ ТОЙЛАНУЫ МЕН ӘДЕТ-ҒҰРЫПТАРЫ

Наурыз парсы тіліндегі «ноу» жаңа және «руз» күн деген екі сөздің қосылуы арқылы жасалып, наурыз яғни «жаңа күн» деген мағынаны береді. Наурыз мерекесі сонымен қатар, Евразиядағы бірқатар елдерде мерекеленеді. Ал Иранда ресми мереке ретінде Ахеменидтер империясының тұсында зороастрлардың діни мерекесі деген атпен тойлана бастады. Сол кезеңдерден бері Иран жерінде наурыз мерекесі тойланып келеді. Ирандықтар мен қазақтардың наурызды тойлауының өзіндік ерекшеліктері де жоқ емес. Дегенмен екі елге ортақ нышан белгілерді байқауға болады. Наурыз мерекесінің тарихының сонау Ахеменидтік Иран елінен бастау алғанын көруге болады.

Қазақ халқының наурыз мерекесіне қатысты Еуразия ұлттық университетінің проректоры Дихан Қамзабеков айтқан сөздерін өзгертпей беріп отырмыз: «Қазақстанда қырық құрау ұлттық-әлеуметтік жіктер емес, бір-ақ халық тұрады. Құдай салған, тағдыр қосқан халық тұрады. Оның аты – Қазақстан халқы. Біз бірігіп жаңарғанбыз. Біз – бірлескен жаңа арманбыз. Конституциямызды ашып қараңыз: “Біз, тарихи тағдыр біріктірген Қазақстан халқы, байырғы қазақ жерінде мемлекеттілік құра отырып...” деп басталады. Ендеше байырғы қазақ жеріндегі бар құндылық – Қазақстан халқының ортақ құндылығы. Асылы – парсыдан, арнасы мен айдыны – жүреkte тоғысқан Наурыз мейрамы Қазақстан халқын түп-тұқиянына, этностық тегіне, дініне қарамай ұйыстырады, біріктіреді. Егер осы мерекеде ислам құндылықтары айшықтана көрінсе, бұл – бұра тартқандық емес, табиғи түрде 70 пайызға жеткен хақ жолындағылармен есептескендік. Сондай-ақ бұл күні шегірткідей қаптаған секталар емес, әлемге белгілі діндерді мойынсұнғандар имандылық шараларын атқара алады. Өзі үшін, қалыптасқан ғадеті үшін. Бірақ мұның қай-қайсының да “Адамзат, жаңар!” деген Наурызға қиғаштығы жоқ. Жаңарса, иманды адам жаңара алады. Иман – сену, адал болу деген сөз.

Біз, Қазақстан халқы, жер бетінде жарқын күндердің туатынына, әлем халқының беймарал күй кешетініне сенеміз.

Адам жаңарады, ұлт жаңарады, әлем жаңарады! Наурыздың алтын идеалы осы» /1/.

Наурыз мерекесі 2009 жылы 30 қыркүйекте Юнескода адамзаттың репрезентативті мәдениетінің құндылығы деген тізімге енді. Наурыз бірқатар елдерде күн мен түннің теңескен күні

мерекеленеді, ол 21, 22, 23 –не сәйкес келеді.

2010 жылы 19-шы ақпанда БҰҰ-ның 64-ші сессиясында «Халықаралық Наурыз күні» деген деген атау алды:

Бұл БҰҰ ның шығарған қаулысы бойынша төмендегілер бекіді:

1. 21 наурыз халықаралық наурыз күні деген статусқа ие болды.

2. Наурызды ортақ тойлайтын елдерде наурызға қатысты іс-шараларды сақтауды қолға алу және орындау;

3. Наурыз мерекесін дәріптейтін іс-шаралар өткізуге ортақ кірісу;

4. Наурыз мерекесінің өткені мен кеткенін дәріптейтін іс –шаралар ұйымдастыру;

5. Наурыз мерекесіне қатысты ұйымдастырылатын іс-шараларға қызығушылық танытатын кез-келген адамдар мен ұйымдарға БҰҰ –на және басқа да ұйымдарға қатысуына мүмкіндікке ие деген тұжырымдар /2/.

Сонымен ирандықтардың наурыз мерекесін тойлауына көшсек, Иранда наурыз әдетте 13 күнге созылады. Мерекенің алдыңғы 5 күні туған-туыс, ата-аналары мен достарының үйіне барып, амандасып, көрісуге кетеді. 9-шы күні «шахтың наурызы» яғни шах дәуірінде шахты тағайындау күні болып саналатын, 13-ші күні «сиздах бе дар» ирандықтардың көзқарасы бойынша он үшінші күн қауіп-қатерге толы күндердің бірі болып есептеліп, осы күні үйде отырған адамның басына бәле келеді деп есептеп, жаппай табиғат аясына шығып кетеді.

Осы айтылған күндердің әр қайсысына тоқталар болсақ, жеке-жеке тоқталар болсақ, «Шахтың наурызы» яғни шах дәуіріндегі шахты марапаттау күні болды.

«Сиздах бе дар» яғни 13-ші күні бірде-бір адам қалмай далаға шығып, табиғат аясына кетеді, себебі 13 саны Иранда қатерлі сан болып есептеледі. Тағы бір қызық жәйт 13-ші күні қыздар жиналып келесі жылы тұрмысқа шығу үшін тілек тілеп, әр түрлі бал ашулар жасайды. Қыздар аяқ киімдерін лақтырып, тұмсығы үй жаққа қарап қалса, ол қыз жақын арада тұрмысқа шықпайтынын білдіреді.

Сондай-ақ Иранда наурыздың алдында ренжіскен адамдар болса, бір бірінен кешірім сұрап, істеген күнәлары болса, Құдайдан кешірім сұрайды. Сенім бойынша тазалық бар жерге періштелер еніп, сол адамның осы жылғы тілек-ниеттерін орындайды /3/.

Адамдарын үйлерін әктеп, сырлап, тазалай-

ды. Осы тазалау үрдісін олар «Хане текан» деп атайды. Көшеде қоқыс-күл төгілген жерлерді жинап, киім-кешектерді жуу, аруақтарды еске алып, жаңа жылда қолдау көрсетуін сұрайды /4/.

Жаңа жыл түні көшелерде оттар жағылып адамдар осы жанып тұрған оттан секірулері қажет. Бұл мерекені ирандықтар «Чахаршанбе-е сури» деп атайды. Жеті от жағылуы қажет, яғни әрбір адам жеті рет оттан секіруі қажет. Оттан секірген кезде «Зардие ман аз ту, сорхие ту аз ман» аудармасында «менің жамандық, ауруларым саған кетсін, сенің қызылың, алауың, жалының маған келсін» дегенді білдіреді.

«Хафт син» – наурыз дастарханы. Дастарханда арабтың «син» әрпінен басталатын 7 түрлі тамақ болуы шарт. «Сиб» – алма, «сипанд» – адыраспан өсімдігінің дәні, «сиахдане» – қара дәнек, «санджед» – жабайы зәйтүн, «серке» – сірке суы, «сир» – сарымсақ, «саману», «сумалак» – қолдан жасалған халва іспеттес ас, кейбір кездері «сабзи» жасыл-желең, немесе «секке» – тиын секілді заттар қойылды. Сонымен қатар, дастарқанға жақсылықтың, байлықтың символы «алтын балық», тазалықтың белгісі ретінде «айна» қойылады. Осы жоғарыда айтылған қасиетті 7 зат күнге көрсетілген құрмет есебінде, жақсы өнім алу үшін жасалады.

Наурыз дастарханына сонымен қатар, палаудың түрлері мен тәтті, дәмді тағамдар мен қатар дәндердің әр түрлері қойылады.

Наурыз мерекесі қарсаңында иран халқы тек жаңа киімдер киініп, жаңа тілектер тілеп, дүкендер сатып алушыларға толы болады. Жаңа жыл қарсаңындағы сауда саттық және жаңа заттардың сатып алынуы жаңа жылдық береке мен байлықты білдіреді.

Жаңа жылдың алғашқы бес күнінде туыстар, дос, жарандар, үлкенді, кішілер бір бірінің үйлеріне кіріп сый-сияпаттар жасайды. Үлкендер кішілерге жаңа жылдық «ейди», яғни ақшалай сыйлық береді. Егер Иранға жолыңыз түсіп барып қалсаңыз, ирандық жас балалар «ейди» сұраса таң қалмаңыз, себебі бұл ұсақ ақшаны қазіргі таңда әркімнен сұрау әдетке айналған.

Наурыз дастарханына қойылатын «Хафт син»-ге кеңірек тоқталып өтсек, бәз біреулер Сасанидтер кезеңінде Иранға «чини» деп аталатын ыдыстар келетін осы себепті наурыз дастархан мәзірі осы ыдыстарға салынады десе, және сол сөз кейіннен «сини» ге айналды деседі. Ал кейбіреулері «чидан» етістігінің яғни жинау, жеті түрлі дәнді дақылдарды жинау деп біледі /5/. Осы жеті санына байланысты қазақ халқында да көптеген наным-сенімдер бар. Және тікелей осы наурыз мерекесіне байланысты қазақ халқының наурыз көжеге жеті түрлі ас салып пісіретін жоралғысы да бар, осы тұстарда екі

елге ортақ осы салттың тарихының сонау зороастрлар дәуіріне жататына көз жеткіземіз. Осы орайда зороастрлар туралы бірер сөз айта кетсек, олар төрт нәрсені қасиетті деп танып пір тұтып табынған, олар: жер, күн, аспан, су. Осы тұстан қазақтардың айға табынуы мен жерге, аспанға табынуы осы зороастрлардан қалғанын байқауға болады.

Наурыз – жыл басы, төрткүл дүниенің шаттанып, жаңарып, масаттанған шағы. Аты айтып тұрғандай, жаңа жыл, жаңа күн кез келген халықтың, кез келген адамның ертеңгі күннен күтері мен жаңа күннен дәметер жақсы, игі істерін ешбір ғылым оқымай-ақ байқауға болады. Осы сөзіміздің айғағы ретінде наурыз секілді ортақ мерекесі бар ирандықтар мен қазақ халқының наурыз мерекесін тойлаудағы ұқсастықтарының бар екенін «жеті» секілді қасиетті санды наурыз дастарханына пайдаланатынынан байқаймыз.

Наурыз көже жасаған адамның екі дүниеде тілеген тілектері орындалып, болашаққа арман тілек тілеп жасайтынын біз талай рет естідік. Наурыз мерекесі тоңның жібіп, мал мен жан жануарлардың, адамзаттың жандануының алды болып есептеледі. Наурыз көже пісірген адам мен ішкен адамның тілектері алланың құлағына шалынып орындалады деп те айтылады /6/.

Мақаланы жазудағы негізгі мақсатымыз ирандықтардың наурыз мерекесін тойлау рәсімдерін аздап болса да қазақ оқырмандарына жеткізу таныстыру. Мысалы күйеуге шықпаған қыздардың айтатын «Сиздах бе дар, сале дигар, Хане-е шоухар» деп өлең айтып, тілек тілеуі еріксіз жүзімізге күлкі үйіреді. Яғни жоғарыда айтып өткен он үшінші күні тұрмыс құрмаған қыздардың бал ашып, білдірген тілектері ол қазақ тіліне он үшінші күні барлық бәле далаға кетеді, келесі жылы қырсықтан арылып, Күйемнің үйінде болайын» деп аударылады. Десе де он үш санының қазақ халқында ондай жаман емес екенін білсек те, көршілес орыс халқында он үшінші жұма деген түсінік бар екенін білеміз, яғни он үш санының олардың түсінігінше жақсы емес екенін білеміз. Осы секілді от тақырыбына келер болсақ, оттың қызыл түстің қазақ халқында денсаулықтың жалынды жастықтың белгісі екенін білеміз. Оттан секіру кезіндегі «Зардие ту аз ман, Сорхие ту аз ман» деген сөздері, сенің жалының мен қызылыңды алып, өзімдегі уайым мен қайғыны, ауруды саған тастайын деген мағынаны береді. Ирандағы Наурыз мерекесінің тойлануына жалғыз мақаланың өрісі жетпейтіні бәрімізге белгілі. Ирандықтар мен қазақ халқына ортақ мерекенің әлі де айтар қызықтары мен тарихи және мәдени ерекшеліктері бар.

1. www.google.kz
2. <http://ru.wikipedia.org/wiki>
3. Учебник культурного представительства «Исламская Республика Иран»
4. З.Л. Рүстемов «Парсы тілінің ізашары» 1-том
5. З.Л. Рүстемов «Парсы тілінің ізашары» 2-том
6. www.inform.kz/kaz/article

Данная статья характеризует отдельные детали при праздновании наурыза в Иране. В этой статье затрагиваются некоторые особенности обычаев и традиций иранского нового года.

The article discusses the interesting customs and traditions of celebrating Nowruz Zoroastrians, and especially the Iranians celebrate the New Year.

Б. Нұрғали

ҚАЗАҚСТАН-ҚЫТАЙ ҚАТЫНАСЫНДАҒЫ ОРАЛМАНДАР ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЗЕРТТЕУШІЛЕРДІҢ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Еліміз тәуелсіздігін алғаннан кейін Қытаймен дипломатиялық қатынас орнап, жан-жақты байланыстар айтарлықтай дамып келеді. Ресми деректерге қарағанда, Қытай Халық Республикасында 1,78 млн. астам қазақтар тұрады, бұл әлемнің 43 еліндегі 5,5 млн. қандастарымызды ескерсек, Қытайдағы қазақтардың салмағы бірінші орында тұрады деген сөз. Сондықтан Қазақстан Республикасында Қытайдан келген оралмандар жөнінде жазылған материал да, зерттелген еңбектер де аз емес.

Еліміз тәуелсіздік алған алғашқы жылдан бастап оралмандар мәселесін зерттеуді ҚР ҰҒА Философия және саясаттану институты жүргізді. Сонымен бірге еліміздің жекеленген ғалымдары да өз зерттеулерін жариялай бастады. Т.О. Омарбековтің 1991 ж. “Қазақтардың Қытай асуы” атты мақаласы «Қазақ әдебиеті» газетінде жарияланды. Аталмыш газеттің 1992 ж. 30-қазандағы санында Ж.К. Қасымбаевтың “Қытайға кеткен қазақтардың қайта оралуы” атты мақаласы басылып шықты.

1995 ж. 16-17 желтоқсанда Түркістанда «Қазақ диаспорасы: өткені мен болашағы» атты ғылыми симпозиум өткізілді, бұл шарада мемлекетіміз жаңарған кезеңде қазақ диаспорасының өзекті мәселелерін жүйелі түрде зерттеуге бетбұрыс жасағанын бейнелейді.

Қытай қазақтарын және ол жақтан оралған оралмандарды зерттеуге қомақты үлес қосқан тарих ғылымдарының докторы, профессор Н. Мұқаметханұлы. Оның 1996 ж. жазған «ХҮІІІ-ХІХ ғасырлардағы қазақ-қытай байланыстары» /1/ атты ғылыми еңбегі Қытайдың мұрағат құжаттарын түпнұсқадан жүйелі түрде сараптап қолданған Қазақстандағы тұңғыш қазақ-қытай қарым-қатынастар тарихы болып табылады. Бұл еңбекте автор ғылыми айналымға түспеген Қытайдың орда күнделік хаттамаларына негізделе отырып, екі ел қатынастарының қалыптасу, даму процесін ашып көрсетті. Академик М. Қозыбаевтың аталмыш еңбек туралы: “Еңбек

тың деректерге негізделген, екі империяның қыспағына түсіп, тұтас бір елдің, бір халықтың екіге бөлінуі бұрын-соңды зерттелмей келген еді. Осындай тарихи зерттеулерге Қытай деректерін де бірінші рет пайдаланып отыр” /2/ деп бағасын берген.

Н.Мұқаметханұлының 2000 ж. жарық көрген «Қытай қазақтарының қоғамдық тарихы (1860-1920 жж.)» /3/ атты монографиясын қытай қазақтары туралы мол мәлімет берген қомақты еңбек деп айтуға болады. Автор қазақ даласынан Қытай мен Ресейдің мемлекеттік шекарасын белгілеуі - біртұтас қазақ халқының екі елге бодан болуының заңдасуы, бұл қазақ тарихындағы тауқымет деп санайды. Онда сонымен қатар Қытай Цин империясына жерімен бірге ел болған қазақтардың қоғамдық құрылымдары мен әлеуметтік шаруашылығы мен мәдениетінің дамуының өзіндік ерекшеліктерін, Қытайдағы қазақтардың басқа ұлттармен қатынасын, Қазақстанмен болған байланысын жүйелі түрде пайымдап, оларда ұлттық сана-сезімінің қалыптасуының саяси мәдени себептерін тарихи фактілермен талдап дәлелдейді. Бұл қазақ тарихындағы аса күрделі кезеңді кешенді түрде зерттеген, көптеген тарихи күңгірт мәселелерді айқындап, Қытайда қазақ қауымының қалыптасуы мен алғашқы кезеңде даму үдерісін ғылыми түрде түсіндірген құнды еңбек десек болады.

Н. Мұқаметханұлының жоғарыдағы зерттеу тақырыбының жалғасы «XX ғасырдағы Қытайдың тарихи үрдісіндегі қазақтардың әлеуметтік дамуы» /4/ деген еңбегінен көрініс тапты. Онда автор 1920-2005 жж. дейінгі қытай қоғамының тарихи өзгеру даму үдерісінде, Қытайдағы қазақтардың әлеуметтік дамуын қарастырған. Әсіресе XX ғасырдың соңы мен ХХІ ғасырдың басында қытай қазақтары дөп келіп отырған әлеуметтік мәселелерге талдау жасаған.

2005 ж. маңызды бір зерттеу «Қазақ диаспорасы: бүгінгі мен ертеңі» /5/ атты еңбектің үшінші бөлімін «қытай қазақтары» деген тарауын Н.